

*Мотлях О. І.,**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін**Науково-навчального інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті аналізуються окремі проблемні питання щодо практики впровадження психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та її результатів у кримінальне судочинство України. Розкривається зміст цих проблемних питань. Досліджуються причини їх виникнення та обґрунтовуються окремі концептуалізаційні засади, направлені на усунення існуючих протиріч у питанні подальшого впровадження цієї експертної діяльності у вітчизняне кримінальне судочинство.

Ключові слова: поліграф, експерт-поліграфолог, підекспертний психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа, кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. Подальше впровадження поліграфа у вітчизняну правозастосовну практику, зокрема в кримінальне судочинство, на фоні позитивних змін у цьому напрямку, демонструє низку питань, які потребують ґрунтовного аналізу й фахової оцінки. Одним з таких є проблематика, пов'язана з проведенням психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа (далі – ПФЕВП), яка виникла із-за не урегульованості цього процесу діяльності в Україні, результати якої є значимими для розслідування конкретного кримінального правопорушення, зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄСРД).

Питання неординарне й вимагає нагального та системного вирішення шляхом вироблення й прийняття окремих концептуалізаційних засад цієї специфічної діяльності. Слід констатувати, що на жаль однозначної відповіді відносно місця та ролі поліграфа немає й в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), на що поклали великі надії теоретики й практики вивчення цього питання. Однак, відсутність прямих вказівок законодавця на заборону науково-технічного приладу поліграфа в кримінальному процесі України, зокрема для кримінального провадження щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, дає вагомі підстави стверджувати про таку можливість його застосування. Це підтверджується й тим, що жодний із чинних законів України не забороняє проведення ПФЕВП та використання її результатів у кримінальному судочинстві. Більше того, у КПК України є норми статей, які прямо регламентують проведення інших видів судових експертиз, куди можуть бути віднесені й знання галузі поліграфології та експертної діяльності, пов'язані з її використанням, а саме: збирання доказів (ст. 93); оцінювання доказів (ст. 90); підстави проведення експертизи (ст. 242); порядок залучення експерта (ст. 243); розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта (ст. 244) тощо. З вище викладеного доводимо думку, що призначення й проведення ПФЕВП є однією з форм реалізації спеціальних знань кримінального судочинства, оскільки забезпечує методично кваліфіковані, обґрунтовані дослідження об'єктів, які мають значення для встановлення обставин розслідуваної події злочину.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження основних засад цього питання знайшло відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: О.В. Белошиної, В.К. Весельського, В.О. Варламова, Н.С. Карпова, Я.В. Комісарової, Д.Й. Никифорчука, В.В. Семенова та ін.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань, пов'язаних з ПФЕВП та аналіз існуючих протиріч у поглядах практичних працівників органів слідства та суду, які ґрунтуються на відсутності законодавчого закріплення цієї експертної діяльності в Україні.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **задачі:**

– висвітлити окремі наукові позиції дослідників поліграфа в питанні, пов'язаному з ПФЕВП у системі інших видів судових експертиз;

– розкрити сутність неоднозначного ставлення практичних працівників правоохоронних органів України до проведення ПФЕВП та використання її результатів у кримінальному судочинстві;

– обґрунтувати власну позицію, направлену на усунення проблемних питань, пов'язаних з ПФЕВП з урахуванням відсутності нормативно-правового регулювання цієї експертної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про судову експертизу» ст. 1 визначено поняття судової експертизи, а ст. 7 – уповноважених суб'єктів судово-експертної діяльності. Частиною 4 ст. 7 Закону визначено порядок проведення експертизи іншими спеціалістами, які мають спеціальні знання в певній галузі, та ст. 10 цього документа врегульовано перелік осіб, які можуть бути судовими експертами. Відповідно судово-психологічна експертиза та її підвид ПФЕВП, яка орієнтована на перевірку ідеальних слідів відображення пам'яті людини, пов'язаної з конкретно подією кримінального правопорушення, цілком підпадає під дію Закону України «Про судову експертизу» та Інструкцію про призначення й проведення судових експертиз, яка затверджена Мін'юстом України за № 53/5 від 8 жовтня 1998 року. Більше того, накопичення достатнього масиву вітчизняного емпіричного матеріалу щодо використання поліграфа та експертної діяльності на його основі в кримінальному судочинстві та оцінювання отриманих результатів дають змогу провести апробацію цього технічного приладу на відповідність вимогам науковості й допустимості. Натомість існують реальні перепони, що ускладнюють проведення ПФЕВП та її результатів у практиці розслідування злочинів. Однією з таких є проблематика, яка полягає в різному ставленні компетентних органів та окремих посадових осіб до підготовки клопотання на призначення такої експертизи й визнанні її результатів як доказів у відкритому кримінальному провадженні. Вітчизняна практика показує, що відсутність певних знань деяких слідчих, прокурорів, суддів щодо використання експертних висновків, отриманих за допомогою ПФЕВП, спричиняє хаос у досудовому слідстві та судовому провадженні й притягненні до кримінальної відповідальності

винних осіб. Недостатня їх обізнаність про даний вид експертиз у конкретних слідчих ситуаціях кримінального процесу може спричинити появу касаційних скарг та зволікань у розслідуванні зареєстрованих в ЄРДР кримінальних правопорушень. Органи й особи, які забезпечують виконання завдань досудового слідства та судового провадження, часто не беруть до уваги висновок експерта-поліграфолога як можливий доказ у кримінальному судочинстві. На такій позиції наполягає науковець М. Китаєв, наголошуючи: «...психологічна експертиза з використанням поліграфа є ординарним опитуванням, а її висновок не може мати силу судових доказів» [1, с. 33].

Справді, на практиці виникає складність щодо призначення та проведення ПФЕВП і використання отриманих результатів як одних із можливих доказів у відкритому кримінальному провадженні. Викликано це відсутністю в діючому законодавстві прямої вказівки на можливість застосування поліграфа в кримінальному судочинстві, з чого окремі практики роблять висновки про незаконне проведення такої експертизи. Натомість учений поліграфолог С.Л. Ніколаєв наголошує, що під час проведення ПФЕВП відбувається перевірка або порівняння змісту інформації, яка відклалася в ідеальних слідах відображення, що зберігаються в пам'яті особи, із змістом тієї інформації, яка була повідомлена слідству під час проведення допиту. Отримані результати відображаються в підготовленому експертом-поліграфологом експертному висновку, набуваючи статусу доказів у кримінальному провадженні [2, с. 68].

Як на нас, дана позиція вченого є обґрунтованою й заслуговує на увагу. Розглядаючи поліграф як науково-технічний прилад, а проведення ПФЕВП на його основі однією з форм реалізації спеціальних знань кримінального судочинства, переконані – отримані результати цілком можуть мати статус процесуальних доказів, якщо будуть дотримані такі вимоги:

- використання поліграфа здійснюватиметься в цілях, передбачених процесуальним законом;
- факт застосування (а також інші дані відповідно до правил, встановлених законом) відображено в протоколі процесуальної дії;
- отримані результати експертизи приєднанні до матеріалів відкритого кримінального провадження.

Додатково наголошуємо, що висновок експерта-поліграфолога не має переваги перед іншими доказами, що є в кримінальному провадженні, у тому числі й непрямыми. Їх оцінювання має забезпечуватися в такий спосіб:

- має бути кілька непрямих доказів, між якими повинен існувати логічний зв'язок, і які в сукупності становлять єдину систему та доповнюють зміст один одного;
- непрямі докази, що є в кримінальному провадженні, мають впливати з однієї обставини, яка входить у предмет доказування;
- з цілісної системи взаємопов'язаних непрямих доказів має бути побудований висновок, що слугуватиме досудовому слідству основою для висунення криміналістичних версій та прийняття процесуального рішення.

Утім трапляються непоодинокі випадки, коли компетентні органи та їх посадові особи відмовляються від призначення ПФЕВП, і причинами тому є:

- по-перше, коли слідчий, прокурор чи суддя вважають, що в матеріалах кримінального провадження достатньо інших доказів або даних для прийняття процесуального рішення й не порушені основні принципи об'єктивності, повноти, всебічності зібраних матеріалів;
- по-друге, якщо вказані вище особи не мають достатніх даних про наявність такої практики, методичні можливості та

процесуальні особливості призначення, проведення та оцінювання результатів ПФЕВП;

- по-третє, якщо уповноважені законом органи й особи досудового слідства й судового провадження з будь-яких суб'єктивних причин не зацікавлені в повному, всебічному та об'єктивному розслідуванні й слуханні справи в суді (наприклад, через значну завантаженість іншими справами, небажання обтяжувати себе додатковою роботою, елементарною недобросовістю чи, що гірше, корисливою вигодою для себе).

Найпоширенішим поясненням відмови вже виконаної ПФЕВП залишається нормативно-правова неврегульованість цієї експертної діяльності в кримінальному процесі. Для окремої частини практиків це слугує своєрідним індикатором щодо незаконних засад проведеної експертизи й неприпустимості використання її результатів як доказів у зареєстрованому ЄРДР кримінальному правопорушенні. Треба сказати, що слідчі й судді перевищують свої посадові повноваження, коли стверджують, що такої експертизи, як ПФЕВП, немає. Вони не правомочні визначати відповідний перелік експертиз і відмовляти в їх призначенні, тим паче, якщо підготовлений висновок експертом-поліграфологом внесе певну ясність у процес розслідування конкретного кримінального правопорушення. Відмова в її проведенні, яка ґрунтується на відсутності окремої норми закону щодо використання поліграфа в Україні, не містить у собі законних підстав. З цього приводу є слушна позиція сформульована поліграфологом Л.М. Івановим, який зазначив: «Ніколи раніше поява нового виду експертизи не супроводжувалася прийняттям «персонального» нормативного акта на рівні закону» [3, с. 125-130].

Розвив висловлену думку вченого інший поліграфолог В.В. Семенов: «...пов'язувати проблему проведення ПФЕВП виключно з прийняттям спеціального нормативного акта необґрунтовано. Навіть така складна експертиза, як генно-ідентифікаційна, увійшла в слідчу та судову практику із розробленими відомчої нормативної бази, а, відповідно, запропонована ПФЕВП у кримінальному судочинстві має проводитися на загальних правових засадах призначення й проведення судових експертиз» [4, с. 103].

Ми ж переконані, що вихід з ситуації, яка склалася, необхідно шукати не скільки в правових нормах, які регулюють ПФЕВП, а в ставленні окремих посадових осіб до нового виду експертної діяльності, апробованої часом і конкретними результатами. Вважаємо, що для цього необхідно проводити цілеспрямовану роз'яснювальну роботу на всіх рівнях серед працівників слідчих і судових органів. Причому важливо, щоб ініціатива виходила не лише від представників наукової спільноти, а й від самих практиків, які активно впроваджують поліграф у кримінальний процес та діяльність направлену на своєчасне й ефективне розслідування злочинів. Слідчим, прокурорам, суддям слід більше застосовувати творчий підхід у реалізації питань, пов'язаних з кримінальним судочинством. На це націлює чинний КПК України, в якому законодавець змінив підходи до підстав та порядку проведення експертизи, регламентуючи її діяльність ст. ст. 242-245 цього

Кодексу, а саме: ч. 1 ст. 242 Кодексу встановив загальні вимоги щодо проведення експертиз, визначивши: «експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання», тим самим розширив коло суб'єктів ініціюючої сторони проведення експертизи, залучивши до цієї процесуальної діяльності окрім слідчого, прокурора й суду, сторону обвинувачення й сторону

захисту, а також слідчого суддю як учасника кримінального процесу (ст. 243. Порядок залучення експерта). Натомість, у попередньому КПК України підхід до проведення такої експертизи мав інший порядок реалізації, зокрема її виконували:

- за постановою слідчого чи судді в межах порушеної, розслідуваної або ж розгляду кримінальної справи. Підставою для цього слугувало як самостійне рішення слідчого чи судді, так і клопотання адвоката, обвинуваченого, підсудного, потерпілого за умови письмової згоди кандидата на опитування з обов'язковим оформленням відповідно до вимог, встановлених кримінально-процесуальним законодавством;

- за визначенням судді в межах цивільних чи арбітражних справ;

- на підставі звернення адвоката в межах психофізіологічних досліджень, а не експертизи, у кримінальних, цивільних, арбітражних справах тощо [5].

Щодо останньої позиції, то адвокат, де-юре, мав право безпосередньо звернутися до спеціаліста-поліграфолога, з метою проведення експертного дослідження з використанням поліграфа для представлення інтересів свого підзахисного та з'ясування обставин справи й вироблення тактики захисту, а, де-факто, не завжди вдавалося йому цього досягти. Хоча, відповідно до попередньо діючого Закону України «Про адвокатуру», а також на підставі ст. ст. 44 і 48 КПК України, 1960 р., захисник був наділений правом запрошувати спеціаліста для допомоги в збиранні доказів у справі через отримання документів та інших даних, одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагали спеціальних знань ч. 13 ст. 48 Кодексу. Разом з тим слід визнати, що його дії на всьому етапі досудового розслідування кримінального провадження багато в чому залежали від слідчого, як ключової фігури кримінального процесу.

Нинішній статус захисника (адвоката) у новому КПК України щодо реалізації своїх прав і обов'язків, має докорінно інший зміст. Його участь у кримінальному провадженні регламентується ст. ст. 45-54 цього Кодексу. Адвокат практично на рівні зі слідчим чи прокурором може ініціювати проведення будь-якої експертизи з метою збирання доказів у зареєстрованому в ЄРДР кримінальному правопорушенні. На випадок порушення законних прав адвоката з боку органів досудового розслідування законодавець ст. 244 Кодексу закріпив таку діяльність адвоката, надавши йому можливість самостійного ініціювання експертизи поданням клопотання до слідчого судді, цією ж нормою встановив порядок розгляду слідчим суддею процедури задоволення чи відмови клопотання ініціуючої сторони на винесення чи відмову ухвали щодо проведення експертизи. Альтернативою вирішення даного питання стала діяльність адвоката, яка регламентується ч. 2 ст. 243 КПК України. Її зміст полягає в тому, що «сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язковою». Та в будь-якому разі, чи то через процедуру клопотання до слідчого судді на проведення ПФЕВП, чи її виконання на договірних умовах мають бути дотримані законні права підзахисного. Проведення такої експертизи повинно забезпечуватися добровільною письмовою згодою підзахисного на участь у перевірці його ідеальних слідів відображення, пов'язаних з розслідуваною подією злочину з показами, наданими раніше досудовому слідству. За результатами отримання даних проведеної ПФЕВП, які підтверджують чи спростовують таку участь особи в кримінальному провадженні, адвокат сторони захисту чи обвинувачення має право наполягати на додаванні експертних висновків до матеріалів слідства. Також, окрім адвоката призначення такої експертизи можуть ініціювати потерпілий, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний,

особливо це стосується розслідування тяжких злочинів. Це дасть можливість особі уникнути обмови, самообмови або ж посприяти правоохоронним органам чи суду в установленні обставин вчиненого кримінального правопорушення. Утім просте погодження на участь підзахисного в проведенні ПФЕВП не може бути розцінене як сприяння слідству. Вітчизняна практика показує, що трапляються підозрювані, які використовують будь-які можливості, аби проігнорувати перевірку на поліграфі ідеальних слідів відображення події минулого. Більшість із них – це люди, які безпосередньо мали відношення до розслідуваного кримінального правопорушення, або ж ті, що вчинили у своєму житті інші протиправні дії, і відомості про них є прихованим фактом. Найчастіше причетні до злочину особи погоджуються на участь ПФЕВП з метою перевірки в них ідеальних слідів відображення щодо події кримінального правопорушення й лише через власний страх бути викритим. Однак, не слід відмову підзахисного в такій експертизі трактувати як непряме його зізнання у вчиненому злочині. Лише відкритість намірів, підтверджена реальними діями особи, зможе переконати слідство й суд у щирості дій обвинуваченого (підсудного) у вчиненому злочині, а в разі допущення помилки досудовим слідством – доведення своєї непричетності до розслідуваної події кримінального правопорушення. Хоча підготовлений експертом-поліграфологом експертний висновок для уповноваженої особи, яка розслідує злочин, не повинен містити прямої вказівки до його застосування, але незгода з ним має бути обов'язково мотивованою відповідною постановою, ухвалою, вироком. Підтвердженням тому є норма ч. 2 ст. 94 КПК України, в якій закріплено, що «жоден доказ не має наперед встановленої сили». Такий підхід законодавця визначає, що орган досудового розслідування не матиме шансів на зловживання своїм переважним правом у забезпеченні доказів у відкритому кримінальному провадженні перед іншою стороною кримінального процесу. На це направлені й новели чинного КПК України, які торкнулися питання організації діяльності досудового розслідування щодо зареєстрованих в ЄРДР кримінальних правопорушень, за яким змінилися підходи до забезпечення доказів, у тому числі отриманих на основі призначених і проведених відповідних експертиз. Тобто, слідчий став не єдиним суб'єктом кримінального процесу, на якого покладається досудовим розслідуванням збирання доказів у відкритому кримінальному провадженні. Відповідно до ст. 93 КПК України сторона обвинувачення, сторона захисту, потерпілий уповноважені забезпечувати збирання доказів, у тому числі й матеріалів, які ґрунтуються на висновках експертизи, хоча оцінка їх якості залишається прерогативою компетентних органів та осіб розслідувати кримінальні правопорушення. А саме ч. 1 ст. 94 Кодексу регламентує: «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення». Ми ж покладаємо надії, що нові вітчизняні законодавчі акти на основі чинного КПК України серед джерел, що забезпечуватимуть докази в розслідуванні злочинів, відведуть чільне місце й експертним висновкам, отриманим на основі проведення ПФЕВП. Наразі обґрунтовуються дослідниками поліграфа різні наукові підходи щодо знаходження оптимальних варіантів вирішення складних питань, пов'язаних з відсутністю такої експертної діяльності в Україні та можливістю повноцінного проведення цієї експертизи для

своєчасного, об'єктивного й всебічного розслідування кримінальних правопорушень, зареєстрованих в ЄРДР.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному вище, доходимо наступного висновку:

1. Вітчизняна практика проведення ПФЕВП та використання її результатів у кримінальному судочинстві показує, що ця експертиза як і інші судові експертизи України забезпечує кваліфіковане та методично обґрунтоване дослідження об'єктів, які мають значення для встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення;

2. Неоднозначне ставлення практичних працівників правоохоронних органів України до проведення ПФЕВП та використання її результатів у кримінальному судочинстві, здебільшого спричинено відсутністю в Україні нормативно-правового регулювання поліграфа та експертної діяльності, пов'язаної з ним;

3. Проблемні питання, що виникають відносно ПФЕВП спонукають до вироблення окремих концептуалізаційних засад цієї експертної діяльності. Однією з них є організація цілеспрямованої роз'яснювальної роботи на всіх рівнях серед працівників слідчих і судових органів щодо важливості використання поліграфа та його результатів у кримінальному процесі, направлених на своєчасне й ефективне розслідування злочинів.

Література:

1. Китаев Н. Психофизиологическая экспертиза – грубое нарушение инструкции о порядке применения полиграфа при опросе граждан / Н. Китаев // Российский следователь; вып. 6. – М.: Юристъ, 2007. – С. 32-34.
2. Николаев С.Л. Подготовка специалистов для работы на полиграфе / С.Л. Николаев, С.Н. Богомолова, Г.В. Варламов // Опыт использования полиграфа в профилактике и раскрытии преступлений в ГУВД Краснодарского края: I науч.-практ. конф. / под ред. А.Г. Сапрунова, С.Л. Николаева. – Краснодар: ГУВД Краснодар. края, 1997. – С. 14-17.
3. Иванов Л.Н. Полисистемные исследования личности в уголовном судопроизводстве / Иванов Л.Н. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2006. – 356 с.
4. Семенов В.В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве:

учеб. пособие / В.В. Семенов, Л.Н. Иванов. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 184 с.

5. Проведение судебных психофизиологических экспертиз с применением полиграфа – детектора лжи в Украине [Электронный ресурс] // Украинское Бюро психофизиологических исследований и Безопасности. – Режим доступа: <http://jurist.licasoft.com.ua/component/myblog/2010-01-08-17-15-07.html>.

Мотлях А. И. Психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа и проблемные вопросы по ее внедрению

Аннотация. В статье анализируются отдельные вопросы касательно практики внедрения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа и ее результатов в уголовное судопроизводство Украины. Раскрывается содержание этих проблемных вопросов. Исследуются причины их возникновения и обосновываются отдельные концептуализационные позиции, направленные на устранение существующих противоречий дальнейшего внедрения этой экспертной деятельности в отечественное судопроизводство.

Ключевые слова: полиграф, эксперт-полиграфолог, подэкспертный, психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа, уголовное производство.

Motlyah A. Psychophysiological examination using a polygraph and problematic issues for its implementation

Summary. The article analyzes some questions about the practice of implementation of psycho-physiological examination using a polygraph and its results in criminal justice in Ukraine. The content of these problematic issues. We investigate their causes and justified individual conceptualization position to eliminate existing contradictions further implementation of the expert activity in the domestic proceedings.

Key words: polygraph, polygraph expert, of the subject, psychophysiological examination with the use of the polygraph, criminal proceedings.